

Företagsformer och företagskontrakt

Det behövs en nationalekonomisk teori för företaget som visar hur förändringar i företagets struktur hänger samman med förändringar i samhället, hävdar Bodil Thordarson. Teorin skall förklara såväl varför företag finns som varför nya företagsformer uppkommer. En möjlig utgångspunkt för en sådan teoriutveckling, som här presenteras, är en ansats som bygger på analys av företagets kontrakt.

Företag utövar en mängd aktiviteter; produktion, distribution, försäljning. All denna verksamhet planeras och samordnas inom företaget. Många av aktiviteterna skulle också kunna samordnas via marknaden. Varför finns då företag?

Företag ändras och utvecklas över tiden. Nya företag tillkommer, gamla försvinner, nya ägare inträder, köp och försäljning mellan befintliga ägare sker och gamla ägare försvinner. Dessa förändringar löper parallellt med förändringar i näringslivets struktur och institutioner i samhället. Vad har nationalekonomisk teori att säga om sådana förändringar i företagens utseende?

Coase [1937] såg företaget som en organisation som ersätter marknaden i de fall marknaden har för stora *transaktionskost-*

nader. Med transaktionskostnader avses sådana kostnader som hänger samman med själva beslutsprocessen. Vad har hänt inom nationalekonomisk forskning sedan dess? Det dominerande synsättet är fortfarande att betrakta företaget som en produktionsfunktion. Övriga aspekter på företagen har lämnats åt företagsekonomerna att behandla. Med denna artikel vill jag peka på möjligheten att utveckla en nationalekonomisk teori för företaget som analyserar företags förändringar som en anpassning till en förändrad omvärld. Detta gör jag genom att beskriva egenskaperna hos olika företagsformer och innebörden av olika kontraktutformningar.

Utgångspunkten är att uppkomsten av företag kan förklaras utifrån de vinster som görs genom samordning av olika aktiviteter. Dessa vinster har sin grund inte enbart i produktionstekniska innovationer utan också i organisationsförändringar som förbilligar samordningen.

Jag betraktar företaget som en organisation som producerar varor och tjänster till lägsta möjliga produktionskostnad. Företaget förfogar över olika resurser/produktionsfaktorer, finansiella och re-

Fil lic BODIL THORDARSON är verksam vid Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet. Hennes forskning rör teorier kring företaget, tillämpade på personalägda företag.

ala, inklusive företagsledning, sammanhållna genom kontrakt. "Inputs" i produktionsprocessen är de tjänster som olika resurser kan ge. Tjänsternas mängd, kvalitet osv bestäms av hur resurserna utnyttjas. Resurser består således av ett knippe potentiella tjänster. Vad som kommer ut av en resurs, i form av tjänster, bestäms av hur resursen kombineras med övriga resurser och av hur den kontrolleras m m. Av detta följer att det blir viktigt vilka rättigheter företaget har att utnyttja de tjänster en resurs kan ge. Vilka dessa rättigheter är framgår av de kontrakt som gäller mellan resursägare och företaget. (Penrose, [1959].)

Företag kan ges olika juridisk utformning. Detta beror på hur man väljer att lösa vissa allmänna problem förknippade med bildandet av ett företag. Den juridiska formen bestäms av utseendet på det komplex av kontrakt som ett företag utgör. Detta komplex av kontrakt är i lagstiftningen formaliserad i olika juridiska företagsformer eller *associationsformer*. Hur juridiska företagsformer kan knytas till företagsformer i ekonomisk mening diskuteras nedan i artikeln.

Varför finns företag ?

Låt oss utgå från att samverkan är en grund för effektivitet. Samverkan förbilligar produktionen genom arbetsdelning och specialisering. En produktivitetsutveckling sker genom att ny produktionsteknik kommer till användning. Detta innebär vanligen att mer specialiserade tjänster ingår, liksom att kapitalintensiteten ökar i produktionsprocessen. Eftersom samverkan möjliggör mer produktionstekniskt effektiva lösningar blir problemet att finna lämpliga former för denna samverkan.

En möjlighet är att samverkan ordnas genom en följd av separata avtal mellan de parter som är inblandade, med bibehållen möjlighet för varje enskild part att

sluta nytt avtal för varje transaktion eller åtagande. Ett historiskt exempel på denna form för samverkan är förlagssystemet inom textilbranschen som innebar att produktionen samordnades genom köp och försäljning på marknaden. För samordningen stod en köpman som inhandlade ull, la ut spinning och vävning på olika hemarbetare och sålde de färdiga tygerna. Detta skedde genom vanliga köpeavtal. Systemet var emellertid ett mycket komplicerat sätt för samordning och ledning (Werin, [1982]).

Ett alternativ, som kan innebära lägre transaktionskostnader, är att genom ett konstituerande avtal bilda en ny enhet, en association, och låta denna sluta avtal med alla berörda parter. Detta är vad vi i dagligt tal benämner företag. *Ett företag* kan således definieras som ett system för organiserad samverkan bildat genom avtal. Det konstituerande avtalet skall innehålla regler om a) delägares insatser, b) hur beslut skall fattas för företagets räkning, c) i vilken utsträckning företaget kan ingå avtal med andra enheter samt d) ansvaret för de skulder som kan uppkomma i verksamheten (Höglund [1984].)

Även andra förhållanden än de produktionstekniska påverkar effektiviteten hos företaget som samverkansform. Så ser t ex Williamson [1981] det moderna företaget som ett resultat av en serie *organisationsinnovationer*. Han pekar på sådana företeelser som linje-staborganisation, integration framåt i detaljistledet, flerdivisionsorganisationen, konglomeratet och multinationella företag. Dessa kan betecknas som *interna* organisationsinnovationer. Man kan då också framhålla *externa* organisationsinnovationer såsom att en organisation kan äga egendom och uppträda som juridisk person, utveckling av olika juridiska former för organisationer och uppkomsten av bokförings- och revisionsverksamhet. Gemensamt för alla dessa innovationer är att de minskar kostnaderna för de transaktioner som företa-

gets verksamhet innebär (Watts & Zimmerman [1983]).

Företagsformer – lösningar på samordningsproblem

Samordningsvinsterna talar för bildande av företag men talar inte om i vilken form detta bäst kan ske. Den organiserade samverkan ställs inför följande problem, vilka måste lösas simultant: beslutsfattande, risktagande, resultatdelning, in- och utträde. Lösningen sker i samband med bildandet av företaget.

För det första ställer samordningen krav på ledning av verksamheten. Hur skall *beslutsfattandet* ske? Vinsterna av specialisering talar för att en part i företaget tilldelas beslutsfunktionerna – företagsledningen. Detta kan emellertid ge upphov till ett annat problem: uppkomsten av ett *opportunistiskt beteende* hos företagsledningen, dvs företagsledningen kommer ej att agera i full överensstämmelse med ägarnas önskan. Detta kan inträffa då beslut rörande resultatdelning skall fattas och ägarna inte är samma personer som företagsledarna. Ett opportunistiskt beteende sänker företagets värde. Opportunistiskt beteende leder till en önskan om övervakning (monitoring), för att öka företagets värde.

För det andra är företagets verksamhet förknippat med osäkerhet. Hur skall det åtföljande *risktagandet* fördelas? Osäkerheten följer av att vi inte vet storleken på verksamhetens resultat i förväg, varför någon fullständig fördelning av överskottet inte heller kan göras då. Någon eller några måste få sina belöningar preciserade i form av fordringsrätter på nettoöverskottet. Dessa blir residualägare, dvs ägare till det överskott som blir kvar när alla andra deltagare har erhållit sin avtalade ersättning. Osäkerheten som vidlåder verksamheten beror dels på faktorer utanför företagets kontroll, dels på att deltagarnas bidrag till resultatet kan vara

svåra att precisera och garantera. En lösning är att deltagarna sprider risken jämnt mellan sig. Alternativet är att risken sprids ojämnt. Att välja en ojämn riskspridning innebär att de som är mer riskbenägna tillåts ta en större risk, vilket bör vara till fördel för samtliga deltagare i företaget. Troligen har individer olika attityd till risk. (Aoki [1984]) Att konkret undersöka riskfördelningen i ett företag innebär att man fastställer den rådande prioriteringsordningen för företagets olika åtaganden/skulder. Prioriteringsordningen för olika slag av kontrakt regleras i lag, den s k *förmånsrättslagen*.

För det tredje måste deltagarna komma överens om hur *uppföringar* och *belöningar* skall fördelas dem emellan. Alla deltagare i en organiserad verksamhet belönas på basis av ett mått på deras bidrag till verksamheten och/eller genom residualrättigheter som explicit eller implicit har angivits i ett kontrakt. Måttet kan gälla inputsidan, t ex arbetad timme, eller outputsidan, t ex försäljningens omsättning. Kostnaderna för att ingå och upprätthålla kontrakt medför dock vanligen att kontrakten inte specificeras fullständigt.

Slutligen, är det önskvärt, att verksamheten skall kunna fortleva även om någon eller några personer lämnar den. Därför behövs regler för *in- och utträde* i organisationen liksom att man vid företagets konstitution tar hänsyn till successionsmöjligheterna.

Samband ekonomisk – juridisk företagsform

Fördelningen av beslutsfattande och risktagande samt reglerna för in- och utträde i ett företag bestämmer företagsformen. Framväxten av olika företagsformer kan ses som kontraktslösningar anpassade till de speciella krav som olika verksamheter ställer. I ett aktiebolag framgår fördelningen av bolagsordningen. Motsvarande

Tabell 1 Juridisk respektive ekonomisk företagsform, antal företag, 1980.

Juridisk form/ associationsform	Ekonomisk företagsform	Antal företag*
Enskild firma		270 000
Enkelt bolag		9 500
Handelsbolag	Kompanjonskap	43 000
Aktiebolag	Sluten kapitalassociation Oppen kapitalassociation	93 000
Ekonomisk förening	Kooperation – avnämare – leverantörer – egen arbetsinsats – begagnar tjänster	11 000
Ideell förening		7 000
Stiftelser		1 000
Annan juridisk form t ex kommanditbolag		23 000

*Källa: Eidem [1987].

handling upprättas för ekonomisk förening och stiftelse. Fördelningen av uppoffringar och belöningar kan utläsas i kontrakt uppgjorda mellan deltagarna i verksamheten. Associationslagstiftningen anvisar olika modeller för företagsbildningar. Utifrån dessa definieras olika företagsformer i juridisk mening.

Associationsformerna kan indelas i *bolag*, *föreningar* och *stiftelser*.¹ Bolag och föreningar utgör sammanslutningar av personer som verkar för gemensamt ändamål. Bolaget är en sluten sammanslutning av ett på förhand bestämt antal delägare eller andelar. Föreningen är en öppen sammanslutning av ett på förhand ej bestämt antal personer. Stiftelseformen kommer till användning då avsatt egendom skall tjäna visst ändamål.

Tabell 1 illustrerar sambandet mellan företagsformer i juridisk respektive ekonomisk mening. Av redovisningen av antalet företag efter juridisk form framgår, att om man bortser från enmansföretagen, så dominerar aktiebolagsformen.

En del företagsformer innebär att ägande av kapital knyts samman med arbetsinsats t ex arbetskooperation, kom-

panjonskap och personalägda företag. Den dominerande företagsformen, kapitalassociationen, kännetecknas av en uppdelning mellan de, som tillskjuter kapital och de, som tillskjuter arbetskraft. Den juridiska formen är vanligen aktiebolag men även andra bolagsformer som enkelt bolag, handelsbolag och kommanditbolag kan förekomma.

Kapitalassociation

Entreprenörföretaget, där ägaren till det finansiella kapitalet samtidigt också är företagsledare, är det klassiska exemplet på en *sluten kapitalassociation*. Den juridiska formen är aktiebolagets. Karakteristiskt är att beslutsfattande och risktagande knyts till samma person/er, ägaren/na till det finansiella egenkapitalet.

Det börsnoterade aktiebolaget eller företag för vilket handel med aktier förekommer utgör en *öppen kapitalassocia-*

¹ Dessa utgör de privaträttsliga associationsformerna. De offentligrättsliga lamnas utanför diskussionen.

tion. Till skillnad från föregående företagsform existerar en andrahandsmarknad för aktierna. Karakteristiskt är att beslutsfattandet har separerats från risktagandet, varvid risktagandet knyts till det finansiella egenkapitalet.

Utvecklingen av aktiebolagsformen kan ses som en organisationsinnovation som ökade företagets lönsamhet. Begränsat ansvar, d v s att den finansiella risken är begränsad till att förlora insatt belopp, och överlåtbarhet hos andelarna/äganderättigheterna är de viktigaste kännetecknen på denna form. Ledningen av ett bolag kan betraktas som ett lagarbete. Detta skapar behov av någon form av kontroll av företagsledarnas incitament till att smita och gratisåka på sina kollegers arbetsinsatser. Marknadskonkurrens om företagsledarposter är en lösning. Alternativt kan företaget utveckla vinstdelningssystem skräddarsydda efter företagsledarnas produktivitet. På lagarbets karaktär är detta svårt och kostsamt att göra. En kapitalmarknad för företagets aktier, erbjuder en mekanism utanför företaget genom vilken beteendet hos ägaren/företagsledaren kan kontrolleras och övervakas (Ekelund & Tollison [1980]).

Att ägaransvaret för företagets skulder begränsas till insatt finansiellt belopp utsätter inte en andelsägare för en mindre risk än vid obegränsat ansvar. Däremot bortfaller vissa transaktionskostnader för investeraren, såsom kostnaderna för övervakning av övriga andelsägares förmögenhetsutveckling och deras åtaganden å företagets vägnar. Slutligen tillåter överlåtligheten av andelarna en specialisering mellan ägande och företagsledning. Huruvida denna funktionella separering och den incitamentsstruktur som den skapar, ökar eller minskar företagets effektivitet är en empirisk fråga. Begränsat ansvar kan emellertid ses som en kontraktsutformning avsedd att minska avvikelser mellan ägarens och företagsledningens intresse.

Kompanjonskap

I detta fall är det två eller flera personer som går samman och tillskjuter såväl egenkapital som eget arbete. Den juridiska formen är handelsbolagets. Kännetecknande är att residualrättigheterna knyts till arbetsinsats. Handelsbolaget är liksom aktiebolaget egen juridisk person. Kontraktrelationerna till kunder, ägarna till realkapital, personal och leverantörer är för handelsbolaget likartade motsvarande kontrakt för aktiebolaget. Det som skiljer företagsformerna åt är den speciella arbetsinsats i form av specialkunskap som handelsbolagets värde vilar på. Innehavarna av detta humankapital kan inte varaktigt knytas till företaget via anställningskontrakt. Det är inte heller möjligt att via kontrakt specificera utnyttjandens intensiteten av humankapitalet.

För kompanjonerna i handelsbolaget gäller att dessa är innehavare av residualrättigheterna. Dessa fordringar kan inte säljas fritt på någon marknad. De ger (till skillnad mot aktien) ej något kapitaliserat uttryck för företagets aktuella värde och förväntade framtid. Kompanjonskapet kan utökas eller förändras genom inbjudan av nya medlemmar. Ofta kombineras detta med en omfördelning av fordringarna. Inträdesavgift kan ibland krävas.

I handelsbolaget finns inget riskbegränsat finansiellt kapital. Bolagsmännen, kompanjonerna, svarar solidariskt som för egen skuld. Borgenär kan kräva vem som helst av bolagsmännen och privata tillgångar kan tas i anspråk för bolagets skulder. Externt tillskott av riskkapital, som för aktiebolaget fås mot kompensation i form av residualrättigheter, är svårt att erhålla. Externfinansiering sker därför huvudsakligen i form av lånekapital. Bolagsmännen kan individuellt träffa avtal som är bindande för företaget, vilket ökar deras inbördes beroende.

Kooperation

Kooperation är en form för ekonomisk samverkan där man samtidigt lägger vissa ideologiska önskemål på verksamheten. Den juridiska formen är ekonomisk förening. En ekonomisk förenings ändamål är att främja medlemmarnas ekonomiska intressen, genom verksamhet där medlemmarna deltar som avnämare, leverantörer, genom egen arbetsinsats eller begagnar föreningens tjänster. En ekonomisk förening som registreras blir i och med detta juridisk person som kan ingå avtal med föreningens olika parter. Det finns inget krav på minsta egenkapital för en ekonomisk förening. Ofta krävs emellertid en viss kapitalinsats av medlemmarna.

För att karakteriseras som kooperativ ekonomisk förening krävs att man har anslutit sig till de kooperativa principerna (SOU 1979:11 s 11–12). De från ekonomisk synpunkt intressanta principerna är öppet medlemskap, demokratisk förvaltning konkretiserad i beslutsregeln en person – en röst, begränsad kapitalränta samt fördelning av överskottet bland medlemmarna i relation till insats/bidrag. Således innebär Kooperation att ett antal personer går samman och tillskjuter egenkapital samt endera arbetsinsats, leverans av insatsvaror eller köp av slutprodukter. Utifrån detta kan man skilja mellan arbetskooperation, leverantörskooperation (producentkooperation) och konsumentkooperation. Residualrättigheterna får i en ekonomisk förening en speciell karaktär genom att vara knutna till insats av egenkapital och övrig speciell insats.

Låt oss t ex studera en ekonomisk förening använd av medlemmar som deltar genom egen arbetsinsats. För föreningens andelsägare består deras uppförringar i att tillskjuta dels finansiellt kapital av specificerad storlek, dels arbetsinsatser. Förmånerna som knyts till kapitalinsatserna är begränsade. Överskottet, exklusive fastställd kapitalersättning, fördelas i re-

lation till arbetsinsatserna. Medlemmarna balanserar risken genom sin beslutsrätt. Genom denna konstruktion har tillgången på egenkapital begränsats till insatser från medlemmar och avsättning av överskottet. Genom utformningen av residualrättigheterna bör båda dessa alternativ te sig mindre lockande för en medlem jämfört med alternativet att ta ut överskottet i form av arbetsinkomster. Detta får negativa konsekvenser för möjligheterna att erhålla lån, då soliditeten påverkas negativt.

Kontraktens betydelse

Kontrakt som företag ingår kan vara såväl explicita som implicita. Ofullständigt specificerade kontrakt följer, som tidigare nämnts, av existensen av osäkerhet och transaktionskostnader. Eftersom kontraktet inte kan vara fullständigt specificerat till alla delar är en lösning att använda residualrättigheter. Genom att studera hur förmåner, uppförringar, beslutanderätt och risktagande fördelas över olika kontraktshållare får vi en bild av hur aktörernas beteende påverkas: positivt genom att ge aktören incitament till att göra sitt bästa, negativt genom att ge utrymme för "smitning". I detta avsnitt är det främst aktiebolagets olika kontrakt som studeras (Ståhl [1976]).

Kontrakt företag – finansiellt kapital

Det finansiella kapitalet kan knytas till företaget genom en mångfald kontraktsformer. "Extremkontraktet" utgörs av å ena sidan ägarkapital eller riskkapital och å andra sidan lån, d v s företaget kan såväl äga som hyra det finansiella kapitalet.

I aktiebolaget är det aktiekapitalet som utgör ägar- eller riskkapital. Aktieägarens uppförring består i att tillskjuta finansiellt kapital. Hans/hennes risk begränsas till att han/hon högst kan förlora detta belopp oavsett storleken på företa-

gets skulder, vilket följer av regeln om begränsat ansvar. Denna uppoffring sker i utbyte mot en belöning i form av andel i nettoöverskottet. Andelsförmånen har karaktären av oprioriterad fordran, vilket medför ett större risktagande jämfört med övriga kontraktshållare, därav benämningen riskkapital. Risken att förlora insatt kapital balanseras genom en beslutsrätt som ger rätt att utse företagsledning, ange företagets policy och utöva insyn i övriga kontrakt. Kontraktstiden är densamma som företagets livslängd men innehavaren av kontraktet har rätt att sälja det vidare till någon annan person utan att först inhämta övriga aktieägares tillstånd. En kapitalisering av de framtida förväntade fördelarna till marknadspris kan därmed ske. Detta har betydelse för möjligheten till extern kontroll av företagsledningen.

I det börsnoterade företaget är aktieinnehavet oinskränkt i betydelsen att innehavaren inte behöver ha någon annan roll i organisationen till skillnad från entreprenörföretaget där företagsledningen är ägare till det finansiella kapitalet. Beslutsrätten har överförs till företagsledningen. Bolagsstämman, där alla aktieägare har rösträtt i relation till sitt aktieinnehav, behåller rätten att ändra företagsledning och rätten till övergripande beslut. Denna form av fordringar är attraktiv vid komplicerade och riskfyllda aktiviteter där ett avsevärt företagskapital, tillhandahållet av finansiärerna, krävs för att säkra övriga kontraktshållares fordringar på företaget (Werin [1982]).

Ägarna i ett företag fyller flera uppgifter. Ägarnas kapitalförsörjningsfunktion sker genom dels nyemissioner, dels kvarhållna vinster i företaget. Ägarnas resursövervakningsfunktion sker genom tillsättande och avsättande av styrelse och företagsledning. Till detta kommer också att ägarna kan bidra med ett kontakt- och informationsnät vid sidan av företagsledarens och kreditgivarnas. Kontaktnätet är en viktig del av ägarnas kompetens. Inne-

börden av detta är att företagets möjligheter att uppfatta marknadssignaler ökar (Glete, [1987]).

I entreprenörföretaget är aktieinnehavet begränsat till företagsledaren (och, eventuellt, till närstående släktingar) varför beslutsrätten och residualrättigheterna är koncentrerade till samma person.

Vad gäller avtalet mellan företag och långivare så består långgivarens uppoffring också av att tillskjuta en viss mängd finansiellt kapital. I detta fall är dock förmånen specificerad genom kontraktets villkor för återbetalning och ränta. Någon risk som behöver balanseras finns inte då lånen i allmänhet ges mot säkerhet i företagets fasta tillgångar. De lagstadgade reglerna om redovisning och insyn underbygger denna säkerhet. Kontraktet är också specificerat vad gäller tid. Det finns dock lånekontrakt, t ex företagets bankförbindelser, som implicit kan betraktas som långsiktiga. Detta kan framgå vid kris i företaget. Banken kan då medge lån utan säkerhet vilket innebär en risk som banken balanserar genom beslutsinflytande vad gäller val av företagsledning och företagspolicy.

Relationen riskkapital/lånekapital har betydelse för företagets finansiella risk. Detta brukar sammanfattas i önskemålet om att hålla en viss soliditet. Allmänt kan sägas att soliditetskravet påverkas av en mängd finansiella faktorer och psykologiska attityder.

Kontrakt företag – företagsledning

En företagslednings uppgift är att ägna sig åt produktförnyelse, marknadsföring, finansiering och vinstkontroll, dvs hela tiden se till att företaget är produktionstekniskt effektivt och ändra företagets strukturella karaktär allt eftersom den ekonomiska miljön förändrar sig. Vanligen separeras funktionerna på olika aktörer i företaget så att ägarna står för de strategiska eller långsiktiga besluten, företagsledningen fattar de kortsiktiga besluten, ko-

ordinerar och planerar verksamheten. Administrationen ansvarar för intäkter, kostnader och den fysiska produktionen.

I entreprenörföretaget där företagsledningen definitionsmässigt också är ägare till det finansiella kapitalet, består kompensationen av dels en grundlön, dels rätt till överskott.

Företagsledningens avtal i det börsnoterade företaget kan betraktas som en speciell form av anställningsavtal. Uppoffringarna består av att utföra vissa ledningsaktiviteter. I dessas natur ligger att de varken kan specificeras ex ante eller ex post. Kompensationen utgår vanligen i form av en viss grundlön samt en bonus knuten till verksamhetens resultat. Avtalstidens längd är ej specificerad, utan beror på företagets resultat. Risken för avsked balanseras genom extra höga löner (pensionsförsäkringar m m).

Den specialisering av beslutsfattande och riskbärande som finns i det börsnoterade företaget gör att beslutsfattarna kan ha incitament att exploatera riskbärarna. Detta kan motverkas genom andrahandsmarknaden för aktier. Den viktigaste funktion denna marknad utövar är att kontrollera företagsledningen.

Kontrakt företag – realkapital

Av kontraktet mellan företag och ägare till realkapital framgår i vilken utsträckning företaget har fullständiga rättigheter över realkapitalet. I praktiken existerar en skala av avtal från det rena hyresavtalet till ett köpeavtal. Det senare innebär att alla resursrättigheter är fullständigt överförda till ägaren/företaget, som juridisk person. De förra kan exemplifieras med att företaget hyr/leasar lokaler och bilar. Vanligen kommer de mer företags-specifika tillgångarna som t ex maskiner, utrustning och verktyg att ägas av företaget. Detta kan förklaras av att för de tillgångar, där transaktionskostnaderna för att precisera resursrättigheter och uppoffringar är stora (i vissa fall oändligt stora),

blir någon form av direkt ägande det bästa alternativet (Klein, Crawford & Alchain [1978]).

Kontrakt företag – arbetskraft

Kontrakt företag – arbetskraft kan indelas i avtal mellan företag och anställda samt mellan företag och uppdragstagare. För gruppen anställda gäller att uppoffringarna ej kan fullständigt preciseras p g a för höga transaktionskostnader. I stället för *arbetsavtal* får vi *anställningsavtal*. Anställning innebär att man uppger rätten att själv få ge sitt samtycke till den exakta utformningen av de prestationer man skall utföra. I anställningsavtalet är kompensation i form av lön och övriga förmåner specificerad. Avtalstiden längd är implicit långsiktig (tillsvidare anställning) men i sista hand beroende av företagets resultat. Risken för avsked balanseras i viss mån av inflytande i form av styrelse-representation för de anställda. Villkoren är resultatet av kollektiva förhandlingar då det gäller tjänstemän och arbetare. För högre tjänstemän och företagsledare förhandlas individuellt.

Vad gäller uppdragskontrakt så är arbetsuppgifterna liksom förmånerna preciserade. Denna kontraktsform kommer till användning vid starkt tidsbegränsade köp av arbetskraftstjänster, för vilka det finns en etablerad marknad. Som exempel kan olika slag av konsulttjänster nämnas. Avtal om prestation av arbete kan förekomma även i andra former t ex entreprenadavtal, konsultavtal, uthyrning/utlåning av arbetskraft, nyttjanderättsavtal, samarbetsavtal, delägarskap m m. I många fall är de rättsliga följderna av sådana avtal att ett vanligt arbetstagar/arbetsgivarförhållande förändras eller utvecklas.

Kontrakt företag – leverantörer

Karakteristiskt för dessa kontrakt är att såväl uppoffringar som belöningar är rela-

tivt billiga att precisera i kontrakt. Vad gäller kontraktens tidsperiod så kan allt från långtidskontrakt till korttidskontrakt liksom mellanhänder av typ mäklare och partihandlare förekomma. Vid stor osäkerhet på marknaden och stora kostnader för kontraktsskrivandet uppkommer incitament att ändra företagsstrukturen. Ett exempel på detta är vertikal integration.

Kontrakt företag – kunder

Kundkontrakten kan kortfattat karakteriseras som slutna köpeavtal, där såväl förmaner som uppoffringar är fullständigt specificerade. En speciell relation mellan företag och kunder utgörs av franchising.

Avslutning

Vi kan se aktiebolagsformens framväxt som en lösning som sänker kostnaderna för information, transaktioner och riskbärande i ett företags verksamhet (Eidem [1987]). Förekomsten av olika företagsformer kan i sin tur bero på att stordriftsfördelarna i verksamheten kan ligga på olika ställen, i samordningen och/eller tillverkningen. Detta illustrerar företagens strävanden att hela tiden förbilliga sina produktionskostnader.

Till detta kommer att företag också måste anpassa sig till en föränderlig omvärld. Den tekniska utvecklingen går allt snabbare och den tekniska utbildningen specialiseras alltmer. Varu-, arbets- och kapitalmarknaderna internationaliseras i allt högre grad. Inom näringslivet har den specialiserade tjänsteproduktionen ökat vilket gett spänningar inom produktionslivets traditionella organisation. Av-

knoppningar av företag, uppdragsverksamhet, konsultverksamhet m m har ökat.

Den stora förändringen på ägarsidan under 1970-talet är institutionernas inträde som storaktieägare. Under 1980-talet har företagsledarna initierat förmånliga erbjudanden om förvärv av aktier, konvertibler o d till anställda liksom införande av olika vinstandelssystem (Eidem [1987]). Genom att studera hur kontrakts- och företagsformer förändras och utvecklas får vi större insikter i vad ett företag är, egentligen.

Referenser

- Aoki, M, [1984], *The Cooperative Game Theory of the Firm*. Oxford University Press, Oxford.
- Coase, R.H, [1937], "The Nature of the Firm". *Economica*, Vol 4.
- Eidem, R, [1987], *Aktieägandet och demokratin*. Allmänna förlaget, Stockholm.
- Ekelund, R & Tollison, R, [1980] "Mercantilist Origins of the Corporation". *Bell Journal of Economics*, Vol 11.
- Glete, J, [1987], *Agande och industriell omvandling*. SNS Förlag, Stockholm.
- Höglund, B, [1984], *Spelet om resurserna*. Dialogos, Lund.
- Klein, B, Crawford, R & Alchain, A, [1978] "Vertical Integration, Appropriable Rents, and the Competitive Contracting Process". *Journal of Law and Economics*, Vol XXI.
- Penrose, E, [1959], *The Theory of the Growth of the Firm*. Basil Blackwell, New York.
- SOU 1979:11, *Löntagarna och kapitaltillväxten 4*
- SOU 1980:36, *Arbetskooperation*. Liber, Stockholm.
- Ståhl, I, [1976], "Ägande och makt i företagen". *Ekonomisk Debatt*, Årg 4, nr 1.
- Watts, R & Zimmerman, J, [1983] "Agency Problems, Auditing, and the Theory of the Firm: Some Evidence". *Journal of Law and Economics*, Vol XXVI.
- Werin, L, [1982], *Ekonomi och rättssystem*. Liber, Stockholm.
- Williamson, O, [1981], "The Modern Corporation: Origins, Evolution, Attributes". *Journal of Economic Literature*, Vol XIX.